

УДК 378.245-051(=512.145):37.012»195/20»

*Усманова Сайді Аблякімовна
(м. Ялта)*

ПЕДАГОГІЧНА ТА ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА Б. ЧОБАН-ЗАДЕ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ

Сьогодні, у зв'язку з новим етапом в історії кримськотатарського народу, необхідно звернутися не тільки до ретроспективного аналізу історії педагогіки та освіти, але і до діяльності окремих представників кримськотатарської інтелігенції. У статті проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, що стосуються спадщини вченого мовознавця, професора, педагога, поета Б. Чобан-заде.

Ключові слова: *Б. Чобан-заде, педагог, кримськотатарська інтелігенція.*

Сегодня, в связи с новым этапом в истории крымскотатарского народа, необходимо обратиться не только к ретроспективному анализу истории педагогики и образования, но и к деятельности отдельных представителей крымскотатарской интеллигенции. В статье проанализированы исследования отечественных и зарубежных исследователей касающиеся наследия ученого языковеда, профессора, педагога, поэта Б. Чобан-заде.

Ключевые слова: *Б. Чобан-заде, педагог, крымскотатарская интеллигенция.*

Today due to a new stage in the history of the Crimean Tatar people, the necessity to refer not only to the retrospective analysis of the history of pedagogy and education, but also to the activities of representatives of the Crimean Tatar intelligentsia. In the article the researchings of domestic and foreign schoolars dealing with the legacy of linguist professor, teacher, poet B.Choban-zade were analyzed.

Keywords: *B. Choban-zade, the teacher, the Crimean Tatar intelligentsia.*

Розвиток наукової літератури будь-якого народу завжди тісно пов'язаний з його історією, з історичними та суспільними явищами, у які волею чи неволею він втягується. Депортація і вимушене перебування на чужині завдали величезної і непоправної шкоди національній культурі кримськотатарського народу, торкнувшись зокрема мови та художньої літератури. На довгі роки кримськотатарська мова «випала» з соціальної функції, через відсутність шкільної та вузівської освіти рідною мовою, не розвивалася філологія, наслідком чого став розпад стилістичної

наукової системи. Для історичного розвитку духовної культури людства – зокрема для еволюції як науки, так і мистецтва – вельми характерні випадки, коли спадщина видатного вченого, в широкому сенсі цього слова, після його смерті стає важливим об'єктом наукового вивчення і осмислення. Подібна тенденція цілком закономірна, оскільки висловлені такими людьми ідеї, так само як і засновані ними напрямки не втрачають своєї актуальності протягом тривалого часу, спонукаючи нові покоління послідовників іти дорогами, позначеними або навіть прокладеними талановитим попередником. Саме до такого роду духовних скарбів належить рукописний щоденник Бекір Чобан-заде. Вкрай важливе дослідження різних граней діяльності Б. Чобан-заде і досягнутих ним результатів для сучасної історії педагогіки, філології та просвітництва. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що у зв'язку з розвитком діючих кримсько-татарських національних шкіл, потрібно навчально-методична література для відродження рідної мови і літератури, а для цього необхідно вивчення минулого педагогічної спадщини. Щоб усвідомити і осмислити сучасні проблеми та перспективи освітнього процесу, необхідно звернутися не тільки до ретроспективного аналізу історії педагогіки та освіти, але і до діяльності окремих представників кримськотатарської інтелігенції.

Бекір Вагапович Чобан-заде (1893 – 1937 рр.) – авторитетний просвітитель, педагог, видатний поет, класик кримськотатарської літератури, знаменитий вчений-тюрколог, лідер національно-визвольної боротьби, а також один із відомих представників кримськотатарської інтелігенції так званого «золотого п'ятиріччя» культурного відродження Криму. Його прогресивна просвітницька та педагогічна діяльність залишили глибокий слід в історії культурного життя кримськотатарського народу. Життю і творчості вченого присвячена велика кількість робіт різного жанру. Це монографії, статті, довідкові статті й замітки як дослідницького, так і популярного характеру. Більша частина робіт носить інформаційний характер, у яких повідомляються факти життя та діяльності вченого.

Мета статті – розглянути та проаналізувати існуючу літературу, присвячену літературній і науковій творчості Б. Чобан-заде.

Ступінь розробки проблеми висвітлена в статтях: Д. Урсу, С. Нагаєва, З. Емірусейнова, І. Керімова, Є. Емірова, К. Аджар, А. Бабаєва і багатьох інших, показує що на сьогоднішній день це дуже актуальна тема.

Бекір Чобан-заде – видатний учений-тюрколог зі світовим ім'ям, лінгвіст, поет, педагог, класик кримськотатарської літератури, перший з числа тюркських вчених, що отримав звання професора філології в Європі. Б. Чобан-заде народився 15 травня 1893 року в м. Карасубазар (нині м. Білогірськ) в Криму. Закінчив Карасубазарське рушдіє, Стамбульський Галатасарайський ліцей, Будапештський університет. У різні роки викладав у Східній Академії (Будапешт), татпедтехнікумі, педінституті і університетах у Сімферополі, Баку, Москві, Ташкенті, Фергані, а також був професором кафедри азербайджанської мови та літератури, деканом східного факультету Державного університету (Баку), завідував аспірантурою, у 1935 обраний в члени Паризького лінгвістичного суспільства. З 1924 року працював у Комітеті НТА (Новий Тюркський Алфавіт) в м. Баку. Життя і наукова діяльність вченого була перервана, він був звинувачений в націоналістичній діяльності і керівництві антирадянською організацією і заарештований 28 січня 1937 р. 13 жовтня 1938 р. Б. Чобан-заде був розстріляний разом з групою вчених і письменників. Перу Бекіра Чобан-заде належить велика кількість науково-дослідницьких робіт (близько 200) і статей з питань алфавіту, орфографії, термінології тюркських мов. На сьогоднішній день літературну спадщину Б. Чобан-заде становлять 85 віршів, дві поеми «Анань кьайда?» («Де мама?») і «Танду», 8 оповідань, які знайомлять світову громадськість з його ідеями, поєднують у собі риси духовно-морального виховання молодого покоління, збереження рідної мови, традицій, культури кримськотатарського народу. Поетична спадщина вченого говорить про те, що батьки прищепили майбутньому поетові любов до рідної землі, до батьківського дому, до героїчного минулого рідного краю.

Поетична творчість Б. Чобан-заде, що присвячена безпосередньо Карасубазару (Білогірську), може надати велику допомогу етнографам, сходознавцям, історикам. Наукові праці професора Б. Чобан-заде охоплюють основні галузі тюркології, він займався практично всіма тюркськими мовами. Його наукові публікації починаються з невеликих статей про шкільну справу кримських татар у минулому і сьогодні, у яких він висвітлює нагальні проблеми що стосуються становлення національної освіти, та необхідності вивчення рідної мови. Пізніше виходять 15 основних монографій, присвячених майже всім галузям філології, методиці викладання рідної мови і літератури.

Про літературну творчість Б. Чобан-заде писав поет А. Лягіф-заде, який у статті «Короткий огляд Кримської татарської літератури» (1927) зазначає, що Б.Чобан-заде зробив вклад у вивчення і розробку історії національної літератури. Він підкреслює, що і сучасні дослідники історії кримськотатарської літератури багато в чому зобов'язані роботам професора Б. Чобан-заде [6, с. 200].

Перші короткі бібліографічні відомості про Б. Чобан-заде були зібрані під час перепису наукових кадрів СРСР [8, с. 425]. Академік А.Е. Кримський у збірнику «Студії з Криму» (1930) у нарисі «Література кримських татар», спираючись на порівняльно-історичний та філологічний методи вивчення національної культури кримських татар, визначив основні напрямки, розкрив жанрове багатство літератури кримських татар, і першим дав високу оцінку поетичним творам Б. Чобан-заде [5, с. 165].

Російський письменник А. І. Булдєєв у своїй статті «Татарський поет Чобан-заде» дає не тільки характеристику поетичної спадщини Б. Чобан-заде, але й наголошує, що той є новатором в кримській поезії, бо першим ввів у поетичний обіг народну мову. Він вважає, що вірші поета доступні всім верствам читачів. Дослідник опублікував власний переклад російською мовою двох віршів – «Хайтарма» і «До зорі» [3].

Із 1938 до 1954 року в історіографії спостерігається тимчасова перерва, що пояснюється заборонаю діяльності видатних представників кримськотатарського народу. Особливої

уваги заслуговує стаття турецького автора А. Б. Таймаза «Вірші кримчанина Бекіра Чобан-заде» (1955р.), яка вийшла після довгої перерви в 1954 і 1955 роках, де йдеться про етапи творчого шляху поета, наводяться вірші, які не публікувалися раніше, аналізуються діалектні особливості його лірики [14, с. 23].

Турецькому вченому І. Нойану належить дисертаційне дослідження «Кримський філолог і поет Бекір Чобан-заде: Життя і твори», де описано літературну творчість і науковий внесок Б. Чобан-пеклі як мовознавця [16].

У 1969 р. А. Бабаєв захищає дисертацію «Роль професора Б. В. Чобан-заде в розвитку азербайджанської радянської мовознавчої науки», у якій розкриває не тільки участь письменника-науковця у вирішенні азербайджанських мовознавчих завдань, але й те, що він вніс в азербайджанську і взагалі тюркомовну, російську і західноєвропейську лінгвістичну думку [2].

У роботі А. Меметова «Бекір Чобан-заде і кримськотатарське мовознавство» зроблена спроба загальної характеристики наукової спадщини вченого, а також позначена структура і зміст навчального посібника «Кримськотатарська наукова граматика» та інших робіт Б. Чобан-заде в галузі загальної тюркології, кримськотатарського та азербайджанського мовознавств, лексикології та термінології тюркських мов [7].

Ш. Е. Юнусов у дисертаційному дослідженні «Кримськотатарська поезія 1920-х років» на прикладі окремих творів поетичної спадщини Б. Чобан-заде, зокрема віршів «Къавал сеслері» («Звуки сопілки», 1920 р.) і «Боран» («Буран», 1928), розкрив ідейно-художні особливості змісту і особливості віршування. Науковець указує, що у творчості Б. Чобан-заде на високому художньому рівні відображаються такі мотиви, як: утвердження свободи особистості, визнання цінності незалежності думки, культ чистої любові, сильних почуттів. У віршах поета присутня романтична основа, наявність контрастів, нагнітання емоційної напруженості, у багатьох творах помітне прагнення відійти в світ уяви, відсутні громадянські мотиви, а присутні сентиментальність, національна свобода, яка розглядається крізь призму об'єктивних відчуттів [13].

Особливий внесок у вивчення діяльності Б. Чобан-заде зробив турецький автор І. Отар, який вперше ознайомив громадськість з поетичним щоденником Б. Чобан-заде «Къавал сесері» («Звуки сопілки»). У 1999 році в монографії «Kirimli turk sair ve bilgini Bekir Sidki Coban-zade» (1999 р.) дослідник ознайомлює читачів з літературною спадщиною Б. Чобан-заде [17].

Турецький учений К. Аджар у докторській дисертації «Бекірі Чобан-заде – мовознавець і лінгвіст» дає опис змісту основних робіт Б. Чобан-заде [15].

У монографії Н. Сейтяг'яєва «Къырымтатар ільмій сарфи» («Кримськотатарська наукова граматика») виконані: транслітерація тексту з арабської мови на кирилицю, його адаптація до норм сучасної кримськотатарської мови, складені анотований іменний покажчик та глосарій. Примітки носять не оціночний, а інформаційний характер, у них викладається сучасне розуміння порушених у монографії проблем. Глосарій являє собою короткий кримськотатарсько-російський словник застарілих та важких слів, у тому числі термінів, які використані в тексті монографії [12].

Д. Урсу в монографії «Жизнь. Судьба. Эпоха» (2004 р.), поряд з історичним оглядом часу життя в тісному зв'язку з епохою, у якій жив і творив Б. Чобан-заде, розглядає різні друковані видання, в яких припущені помилки, хибні біографічні дані, спотворені факти, що є особливо важливим під час наукового історичного дослідження [11].

Про участь Б. Чобан-заде в суспільно-політичному житті Криму в 1920 – 1925 роки ми дізнаємося з наступних робіт. У праці А.С. Айвазова «Тюремні записки» вказується, що під керівництвом і головуванням Б. Чобан-заде була складена програма і план роботи народної націоналістичної партії «Міллі-Фірка», а також про його активну діяльність на ниві викладання в освітніх установах Криму. А.С. Айвазов підкреслює роль Б. Чобан-заде у розвитку національного руху в Криму [1].

Чималий внесок у вивчення життя і творчості кримського поета і вченого зробив письменник Сафтер Нагаєв. На підставі спогадів сестри Б. Чобан-заде Зулейхи написав художню книгу

«Іште санъа, Чобан огълу!» у якій описаний життєвий шлях вченого. У додатку наводяться документи, фотографії, листи з архіву [4].

Н. Сеїтяг'єв видав монографію «Мої твори», у якій наведено повний перелік усіх поетичних віршів Б. Чобан-заде кримськотатарською мовою – 85 віршів, дві поеми «Ананъ къайда?» («Де мама?») і «Танду», 8 оповідань автора. Ця монографія може слугувати хрестоматією творів Б. Чобан-заде [10].

О.Д. Рустемов, Л.А. Рустемова у статтях «Бекір Чобан-заде як тип мовної особистості» (2011 р.) та «Особливості мовної поведінки поета в аспектах прагмалінгвістики» (2012 р.) розглянули можливості визначення типу «мовної особистості» Б. Чобан-заде з точки зору прагмалінгвістики. Розглянута в дихотомії екстравертна – інтровертна, мовна поведінка займає нейтральне положення, звернене як до одного, так і до іншого типу мовної особистості. «І джигітів відважних могили – туман...», «Про витоки романтичної символіки в поезії Бекіра Чобан-заде» простежується спадкоємність поетичної творчості автора в руслі загальних літературних тенденцій середини ХІХ початку ХХ століть Туреччини, як генератора і відправника філософських напрямків для всього тюркського світу і Криму. Ученими зроблена спроба сучасного літературознавчого аналізу творчості Б. Чобан-заде з точки зору семасіології знакових романтичних образів в його ліриці [9].

Проаналізувавши основну історичну базу по темі дослідження, необхідно відзначити, що на сьогоднішній день є дослідження і статті, які охоплюють лише фрагментарно окремі аспекти життя і діяльності Б. Чобан-заде. Головним чином вивчені матеріали є предметом дослідження філологів, мовознавців і лінгвістів. Тим часом просвітницька та педагогічна діяльність Б. Чобан-заде залишається невивченою. Слід зазначити на неналежну увагу до даної проблеми з боку фахівців-педагогів. До нашого часу немає узагальнюючої роботи, яка представила б наукове розуміння цієї важливої проблеми з точки зору історії педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айвазов А. С. История национального движения в Крыму / А. С. Айвазов. Тюремные записки» // Восточный свет. – № 3. – 2005. – с. 15–20.
2. Бабаев А. Бекир Чобан-заде / А. Бабаев. – Баку : [б. и.]. – 1998. – 218 с.
3. Булдеев А. И. Татарский поэт Чобан-заде / А. И. Булдеев // Голос Крыма. – 1942. – 12 апреля. – С. 4.
4. Иште санъа, чобан огълу! – Акъсмеджит : Симферопольская городская типография, 2007. – 196 с.
5. Кримський А. Е. Література кримських татар / А. Е. Кримський // Студії з Криму : Зб. іст.-філол. відділу Всеукр. АН. – № 89 / Під ред. А. Е. Кримського.– К. : Всеукраїнська Академія Наук, 1930. – С. 165–191.
6. Ляtif-заде А. Короткий огляд кримської татарської літератури / А. Ляtif-заде // Червоний шлях.– 1927. – № 11. – С. 197–200.
7. Меметов А. Бекир Чобан-заде ве къримтатар тильшнаслыгъы: [Бекир Чобан-заде и крымскотатарское языкознание] / А. Маметов // Янъы дюнъя. – 1993. – 30 июля. – С. 6
8. Наука и научные работники СССР : Справочник. – Л. : [б. и.], 1928. – Т. 6. – С.475
9. Рустемова Л. А. «И джигитов отважных могилы – туман». Об истоках романтической символики в поэзии Бекира Чобан-заде / Рустемова Л. А., Рустемов О. Д. // Современная русская поэзия: традиции и новаторство. – Вестник международных крымских чтений Б. А. Чичибабина. – Выпуск 7. – Симферополь : Крымский архив, 2011. – С. 155–167.
10. Сейтяг'яев Н. Мої твори / Н. Сейтяг'яев. – Симферополь : Тарпан, 2009. – 252 с.
11. Урсу Д. П. Бекир Чобан-заде. Жизнь. Судьба. Эпоха / Д. П. Урсу. – Симферополь : Крымское учебное педагогическое государственное издательство, 2004. – 275 с.
12. Чобан-заде Бекир. Къырымтатар ильмий сарфы / Чобан-заде Бекир. – Симферополь : ДОЛЯ, 2003. – 240 с.

13. Юнусов Ш. Идеино-художественные особенности крымскотатарской поэзии 20-х годов / Ш. Юнусов // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 2. – С. 236–243.
14. Battal Taymas A. Kırmılı Bekir Çobazade'nin şiirleri. // Таймас Баттал А. // Стихи крымчанина Бекира Чобан-заде. // Türkiyat mecmuası. Cild 12. 1955. İstanbul üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından çıkarılır. İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1955. – S. 23–44
15. Kirmimli Bekir Sidki Çobanzade: dilticiligi ve edebiyat arařtiriciligi / K. Acar. – Ankara: Türk Dil Kurumu. – 2001. – 518 s.
16. Kirmimli filolog ve řair Bekir Çobanzade: Hayati ve eserleri. – İstanbul, 1967
17. Kirmimli turk sair ve bilgini Bekir Sidki Coban-zade. – Istanbul, 1999.

Стаття надійшла до редакції 31 січня 2013 року

УДК 378.147:37.091.26

*Наталія Юрійчук
(м. Переяслав-Хмельницький)*

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕСТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСОБУ КОНТРОЛЮ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено і проаналізовано вимоги до тестів та тестування, основні критерії, які висувають різні науковці щодо їх конструювання. Робиться аналіз, узагальнення і осмислення досвіду використання тестування як однієї з сучасних форм контролю знань, умінь і навичок студентів вищих навчальних закладів, що дає змогу викладачеві вносити корективи в методику викладання тієї чи іншої дисципліни, акцентувати увагу на найважливіших моментах.

***Ключові слова:** тестові технології, контроль знань, професійна компетентність.*